

Lietuvių kalbos ortografijos reformos (Mažoji ir Didžioji Lietuva)

Apžvelgdama lietuvių kalbos abėcėlės ir ortografijos raidą Mažonoje ir Didžiojoje Lietuvoje nuo 1547 (Martyno Mažvydo *Katekizmas*) iki 1800 (Kristijono Gotlybo Milkaus *Anfangs-Gründe einer Littauischen Sprach-Lehre*) metų daugiausia dėmesio skirsiu abėcėlės sandaros keitimams, taip pat nosinių, ilgųjų balsių ir pusbalsių žymėjimui bei raidžių <f>, <h>, <x> ir <q> vartojimui.

Kai viena kalba kuria savo abėcėlę kitų kalbų ortografijų pagrindu, ji iš pradžių perima ir tuos ženklus, kurie žymi kuriančioje abėcėlėje kalboje neegzistuojančius garsus. Tokie ženklai kurį laiką išlieka kaip tuščios, arba mirusios, raidės. Savos kalbos garsams žymėti ilgainiui arba sugalvojami nauji ženklai, arba pritaikomos tuščiosios raidės. Pavyzdžiui, pagrindinė graikų kalbos inovacija perimant finikiečių priebalsinį raidyną (22 raidės) buvo sisteminis rašmenų pritaikymas tik priebalsiams arba tik balsiams žymėti bei raidės „vav“ <Y> distribucija į priebalsį „Ϝαῦ, δίγαμμα“ <F> ir balsį „ῠ ψιλόν“ <Y> (23 raidės)¹. Be kitų pakeitimų, į graikų abėcėlės variantus įvesta papildomų raidžių: <Φ>, <Χ> ir <Ψ>. Raidė <Φ> tiek rytų, tiek vakarų graikų abėcėlėse žymėjo garsą /ph/. Rytų graikų (Jonijos) abėcėlėje raidė <Χ> žymėjo garsą /ch, kh/, <Ψ> – /ps/, o garsui /ks/ žymėti vartota raidė <Ξ>. Vakarų graikų abėcėlėje garsą /ks/ žymėjo <ΧΣ>, vėliau tik <Χ>, o garsą /ch, kh/ – raidė <Ψ> (Buck 1948, 70tt.; Sihler 1995, 19t.). Kolchidės graikų kolonijoje Italijoje (Kumuose ir kt.) vartotą vakarų graikų abėcėlę adaptavo etruskų abcdarijai, o per juos stipriai jų veikiami ir italikų kalbų (oskų, umbrų, faliskų ir lotynų) raidynai. Etruskų kalba neturėjo skardžiųjų priebalsių /b/, /d/, /g/, todėl abcdarijuose raidės , <D> buvo tuščios pozicijos. Dusulį /k/ žymėjo trys rašmenys, kurių vartojimas priklausė nuo po jų einančio balsio: graikų „γάμμα“ <Γ>

¹ Carl Darling Buck, *Comparative Grammar of Greek and Latin*, Chicago: The University of Chicago Press, 1948, 70; Andrew L. Sihler, *New Comparative Grammar of Greek and Latin*, Oxford: Oxford University Press, 1995, 18.

pozicijoje esanti ir inskripcijose jos grafiką atspindinti raidė <C> (prieš *e, i*), „κάππα“ <K> (prieš *a*) ir „κόππα“ <Q> (prieš *u*). Senuosiuose lotynų kalbos įrašuose raidės <C>, <K> ir <Q> žymi tiek /k/, tiek /g/: <C> vartojama prieš *e, i* ir priebalsius, <K> – prieš *a*, <Q> – prieš *o* ir *u* (Buck 1948, 74; Sihler 1995, 21). Skardžiajam priebalsiui /g/ žymėti ilgainiui įvesta raidė <G> (raidė <C> su diakritiku), kuri abėcėlėje užėmė „ζῆτα“ <Z> vietą². Iš abėcėlės buvo išmestos ir kitos penkios lotynų kalbos fonetikai nepritaikytos raidės – „θητα“ <Θ>, „ξῖ“ <Ξ>, „σάυ“ <Μ>, „φῖ“ <Φ>, „ψῖ“ <Ψ>³. Iki I amžiaus pr. Kr. antros pusės lotynų abėcėlę sudarė 21 raidė (A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V X). Kad būtų galima kuo tiksliau perteikti graikiškų skolinių ortografiją, lotynų abėcėlė I amžiaus pr. Kr. antroje pusėje buvo papildyta dar dviem raidėmis <Y> ir <Z>.

Martynas Mažvydas (apie 1520–1563) tokią 23 raidžių (25 mažosios raidės) abėcėlę pateikė ir *Katekizme* (žr. 1 lentelę).

1 LENTELĖ. Abėcėlė Martyno Mažvydo *Katekizme* (MC 1547, fol. A7r)

A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V X Y Z

a b c d e f g h i k l m n o p q r f s t u v x y z

Į abėcėlę neįtrauktos raidės ir diakritiniai ženklai:

a, e, ū [uo], ž [ž], ł, æ [é], œ [è], ć [č], ó, õ, f, j, w

Pučiamieji ir afrikatos:

[š] – <fch>, <f>, <sf>

[ž] – <fz>, <fz>, <fz>

[c] – <c>, <c>, <c3>, <t3>

[č] – <c>, <c3>, <c3>, <t3>

[dz], [dž] – <d3>

Į šį raidyną neįėjo specifinius lietuvių kalbos balsius ir priebalsius žyminčios grafemos. *Katekizme* pateikta abėcėlė yra lotyniška (arba vokiška), ji neatspindi jokių lietuvių ortografijos ypatybių, tačiau jos Mažvydas ir neįvardija kaip išskirtinai lietuvių kalbos abėcėlės. Pagal ribotas spaustuvės technines galimybes Mažvydas vartojo ir keletą diakritinių ženklų, ir digrafemių bei trigrafemių variantų pučiamiesiems ir afrikatoms žymėti. Lotynų abėcėlės pagrindu sukurta lietuvių kalbos abėcėlė patyrė lenkų, vokiečių ir čekų ortografijos įtaką. Nosinių balsių <a> ir <e> žymėjimą šakelė (lot. *virgula*) Mažvydas perėmė iš Stanisława Zaborowskio 1514 metais Krokuvoje išleistos knygos *Orthographia*⁴. Zaborowskis savo ruožtu lenkų ortografiją kūrė pagal čekišką Jano Huso *Orthographia*

² Daugiau žr.: W[allace] M. Lindsay, *A Short Historical Latin Grammar*, Oxford: The Clarendon Press, 1937, 5t.

³ Trijų raidžių <Θ>, <Φ> ir <Ψ> modifikacijos buvo pritaikytos žymėti skaitmenis 100, 1000 ir 50 (Lindsay 1937, 2; Buck 1948, 75).

⁴ *Orthographia feu modus recte scribendi & legendi polonicu[m] idioma q[uam] vtiliffimus* (Florian Ungler, 1514 [aštuoni leidimai iki 1564 metų]). Trumpą ir siaurą [a] su nosiniu rezonansu žymėjo trumpoji šakelė (lot. *semivirgula*), taip pat taškas virš raidės <a>, ilgoji šakelė (lot. *virgula*) <a> žymėjo ilgąjį nosinį balsį (*rąka* 'su ranka'), raidė su tašku apačioje <a> – siauresnį balsį negu raidė <a>. Zaborowskio abėcėlę sudarė 48 raidės (*Die alt-polnischen Orthographien des 16. Jahrhunderts*. Stanisław Zaborowski, Jan Seklucjan – Stanisław Murzynowski, Jan Januszowski, eingeleitet und herausgegeben von Stanisław Urbańczyk, unter Mitwirkung von Reinhold Olesch, Köln, Wien: Böhlau, 1983, 16t., 21tt., 56t. [faksimilė], 91 [transkripcija]).

Bohemica (1406). Kitų dviejų nosinių balsių /i/ ir /u/ XVI amžiaus Mažosios Lietuvos spaudiniai grafiškai neskyrė, nes tokių ženklų nebuvo spaustuvių inventoriuose. Kaip rodo rankraštiniai XVI amžiaus tekstai (*Wolfenbüttelio postilė* [WP 1573] ir Jono Bretkūno Biblija [BB 1579–1590]), buvo įprastas nosinių balsių žymėjimas tašku po raide <ą>, <ę>, <į>, <ų>. Taigi pagal analogiją su lenkų ortografija lietuvių rašyboje įvestos dar dvi nosinius balsius žyminčios raidės. Vėliau kito tik diakritikų grafika.

Ortografijos norminimo pradžia Mažojoje Lietuvoje susijusi su vakarinio „prūsienio“ rašomosios kalbos varianto apibendrinimu pietvakarių aukštaičių tarmės, bažnytinės vyresnybės vadintos „die reinste Dialectus“, pagrindu. Tai liudija Jono Rėzos (Johann Rehsa, 1576–1629) redaguotas Bretkūno psalmyno (BPs 1580) vertimas *Psalteras Dowido* (*Der Psalter Davids Deutsch und Litawisch* [RPs 1625]). Tačiau ir šiuo atveju dėl ribotų spaustuvės galimybių čia atspindėta tik dalis reikalingų lietuviškų raidžių (žr. 2 lentelę).

2 LENTELĖ. Ortografiniai dėsniumai Jono Rėzos redaguotame Jono Bretkūno (1536–1602) verstame *Psalmynė – Der Psalter Davids Deutsch und Litawisch. Psalteras Dowido* (BPs 1580 / RPs 1625)

(1) Nosinius balsius [ą] ir [ę] žymi šakelė (*virgula*): <ą>, <ę>.

(2) Fonemą /uo/ sistemingai žymi iš čekų ortografijos perimtas ženklas <û>.

(3) Ilgąjį žemutinį balsį [e] žymi ligatūra <æ>.

(4) Ilgąjį nežemutinį balsį [é] žymi cirkumfleksas virš raidės <ê>.

(5) Pusbalsį [j] žymi raidė <j> (alografai <gh>, <ij>).

(6) Ilgąjį balsį [i] dažniausiai žymi raidė <y>.

(7) Prieš einančio balsio trumpumą sistemingai žymi priebalsių geminacija.

(8) Priebalsį [č] žymi digrafai <t3> ir <c3>.

Danieliaus Kleino (1609–1666) gramatikose (*Grammatica Litvanica* [KIG 1653], *Compendium Litvanico-Germanicum* [KIC 1654]) pirmą kartą pateikta lietuvių kalbos abėcėlė su diakritiniais ženklais ir alografais (iš viso 37 raidės) laikytina formaliu ortografinės normos įtvirtinimu (žr. 3 lentelę).

Kleinas siūlė po kelis ilgųjų ir nosinių balsių, afrikatų, pučiamųjų, sklandžiųjų priebalsių rašymo variantus. Dalis raidžių čia perimta iš lenkų bei čekų raidyno ir pritaikyta lietuvių rašybai. Dalis raidžių įvesta remiantis Didžiosios Lietuvos – Mikalojaus Daukšos (1527/1538–1613) ir Konstantino Sirvydo (1578/1581–1631) –

⁵ Priedas „Orthographia Polska“ išspausdintas 1551 metais Karaliaučiuje (Aleksandro Aujezdskio spaustuvėje) pasirodžiusiam Murzynowskio lenkiškame Evangelijos pagal Matą ir tais pačiais metais išėjusiam viso Naujojo Testamento leidime. Raidės <è> ir <à> Murzynowskis perėmė iš Zaborowskio abėcėlės. Skirtingai nei <à>, raidės <è> Zaborowskis visai nekommentavo (*Die altpolnischen Orthographien* 1983, 16, 22). Nors abi raidės ir įtraukęs į abėcėlę, Murzynowskis įžangoje rašė atsisakęs raidžių su taškais viršuje (*â, ê, ô*), nes jos pradėtos vartoti daug dažniau negu raidės be taškų, jos nedaro teksto aiškesnio, be to, spaustuvininkai taškus dažnai išvis praleidžia (*Die altpolnischen Orthographien* 1983, 34, 125 [faksimilė], 131 [faksimilė]). „Dann wäre Murzynowskis Schreibung, die sich im Polnischen nicht durchgesetzt hat, im litauischen Zeichen *è* erhalten“ (Tamara Buch, „Zu Daniel Kleins litauischer Schreibung“, *Baltistica* 2(2), 1966, 195–197, cituojama iš: Tamara Buch, *Opuscula Lithuanica*, wydał Wojciech Smoczyński, Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 1998, 116).

⁶ „*u* verò manet & manere debet vocalis, nec praeter rei necessitatem in Consonantem abire; quemadmodum etiam apud Polonos *u* semper vocalis manet, & nunquam Consonantis na-

3 LENTELĖ. Abėcėlė Danieliaus Kleino *Grammatica Litvanica* (KIG 1653, 1–2) ir *Compendium Litoanico-Germanicum* (KIC 1654, 2)

á a à a	m
b	n
c ć cʒ	o
d	p
é e è e	r
(f)	s ś fʒ
g	t
(h)	u u
i y ĭ	w
k	(x)
l ł	ʒ ʒ

ortografijos pavyzdžiu. Ženklus nosiniams balsiams /j/ ir /u/ (<ĭ>, <u>) žymėti Kleinas susistemino pagal Didžiosios Lietuvos lietuviškų spaudinių tradiciją (jie yra Daukšos *Katekizme* [DK 1595] ir *Postilėje* [DP 1599]). Kleino abėcėlės inovacijos buvo raidė <è>, raidžių <u> ir <w> skyrimas pagal fonetinę atribuciją ir raidės <j> rašymas. Raidę <è> (kaip ir <à>) Kleinas perėmė veikiausiai iš Stanisława Murzynowskio „Orthographia Polska“⁵. Pagal lenkų ir vokiečių pavyzdį Kleinas raide <u> žymėjo tik balsį, o pusbalsiui /v/ žymėti siūlė raidę <w>⁶. Nors raidės <j> Kleinas į abėcėlę neįtraukė (raidės <ĭ> alografas neįėjo ir į kitų kalbų abėcėles), jis aiškiai apibūdino *i-consonans* vartojimą: „efferturque ut *jod* Latinorum“, „wie es die Lateiner gebrauchen“: *jūdas* ‘niger’, *tūjau* ‘statim’, *wejas* ‘ventus’, *kraujas* ‘sanguis’ (KIG 1653, 8; KIC 1654, 7). Raidė <j> rašoma žodžio pradžioje, viduryje, įvardžiuotinių būdvardžių ir apokopuotose galūnėse: (1) „*In fine non reperitur, nisi ubi vocalis est abjecta, quare etiam signum Apostrophi secum plerunque fert, ut: dienoj’ in die, meilej’ in charitate, meddij’ in ligno &c.*“, (2) „*scribuntur cum jod omnia Adjectiva Emphatica, ut & Ablativi Instrumentales* [klai-

turam induit“ (KIG 1653, 12 [106]); „Wie dann auch die heutige Deutschen *Critici* an stat des vorigen *w* ein *u* setzen in dergleichen Worten / als: *Frau* / *grau* / für *Fraw* / *graw*“ (KIC 1654, 9 [289]). Pasak Kleino, lie-

tuviai „*nec agnoscunt Vau*, ut Latini, sed *ejus loco*, quoties opus est, *w* usurpant“ (KIG 1653, 11–12 [105–106]); „kein *Vau* haben / sondern brauchen an dessen stat das *w*“ (KIC 1654, 8 [288]), pvz.: *Ad-*

ventas, Ewangelia, wiras, Dowidas. Kleinas kritikavo dvibalsio [au] rašymą su <w>: „*awkfjas aurum, Sawle Sol, mielawfjas carissimus, lawkfsu expectabo &c.*“.

da vietoj *Locales* – J. G.]: *gérojo* / *gérąji* / non *gérąghi* / *dūnoje* / non *dūnoie*⁷, (3) „ubi *j* est ab initio, vitium Orthographicum foret, si illud in medio per *i* parvum scriberes. Sic *tújau* / *prafijúkti*, non *túiau* / *prafiiúkti* / à *jau* / *júkti*“, (4) „*i*. illud post literas *b/p* [...] fieri mobile, & ut *jod* efferri, ut: *biaurus* / quod *bjaurus* [...] *piauiu*, quod *pjauju*“ (plg.: „*spjowiau* spui à *spjáuju* / *spjáufu*“ KIG 1653, 98)⁸. Pagal principą „literas non esse multiplicandas praeter rei necessitatem“ Kleinas buvo už monografemių raidžių su diakritikais vartojimą afrikatams bei pučiamiesiems žymėti. Čia jis rėmėsi tiek lenkų, tiek Didžiosios Lietuvos ortografinėmis tendencijomis. Kleino rašmenis (=spaudmenis) iš esmės su nežymiais pakeitimais perėmė ir kitos Mažosios Lietuvos gramatikos.

Raidės <f>, <h> ir <x>, nors ir įtraukęs į abėcėlę skliausteliuose, Kleinas atmetė kaip lietuvių kalbos fonologinei sistemai svetimas ir rašyboje nereikalingas. Raidė <q> į Kleino abėcėlę visai nepateko (žr. 4 lentelę).

4 LENTELĖ. Raidės <f>, <h>, <x> ir <q> Danieliaus Kleino gramatikose (KIG 1653, 6–7, 10, 12; KIC 1654, 2–3, 8)

<f>	„in dictionibus purè Litvanicis nunquam scribitur, sed tantum in peregrinis, ut: <i>Farifeuf3as</i> Pharisaeus, <i>Josefas</i> Josephus, <i>affiera</i> sacrificium, <i>harffa</i> cithara, <i>figos</i> ficus“, „denn an stat des <i>f</i> / brauchen sie das <i>p</i> / als für <i>Farifeuf3as</i> <i>Parifeuf3as</i> / für <i>affiera</i> / <i>appera</i> “.
<h>	„ <i>Chriftus</i> Christus, <i>chwola</i> laus, <i>Sardonichus</i> Sardonix, <i>Patriarcha</i> Patriarcha, <i>Malachias</i> Malachias, <i>Ezechielis</i> Ezechiel. Sed si scribere debeamus, quemadmodum loquimur, prout Scaliger vult l. II. de cc. II. c. 4. mallems tales voces ex peregrinis in suam flectentes ita scribere: <i>Kriftus</i> / <i>Kwola</i> / <i>Patriarka</i> / <i>Malakias</i> &c“.
<x>	„à nonnullis scribitur in dictionibus, <i>auxas</i> aurum, <i>d3auxmas</i> gaudium, <i>linxmijbe</i> laetitia &c. Sed ob ejus duritiem malumus <i>ks</i> vel <i>gs</i> adhibere; id quod usu quoque jam receptum est. Scribitur enim à plerisque <i>linkfmybe</i> / <i>áukfas</i> / <i>d3augfmas</i> / vel <i>d3aukfmas</i> .“ „An stat des <i>X</i> gebrauchet man jetzo das <i>ks</i> / als <i>áukfas</i> / Gold / nicht <i>áuxas</i> “.
<q>	„Litvanis prorsus non est in usu; sed ejus loco usurpant <i>kw</i> / ut: <i>kwieflys</i> invitator, <i>kwepiu</i> oleo“.

Kleino laikais šie garsai dar nebuvo įtraukti į lietuvių kalbos fonologinę sistemą. Vokiškoje gramatikoje Kleinas aiškina, kad šios raidės vartojamos lietuviškose knygoje, tačiau lietuvių fonetikai jos svetimos ir todėl raidyne visai nereikalingos⁹.

Kristupas Sapūnas (Christoph Sappuhn, 1589–1659) ir Teofilis Šulcas (Theophil Schulz, 1629–1673) *Compendium grammaticae Lithvanicae* (1673) iš abėcėlės išmetė <f>, <h> ir <x>, bet įtraukė <j> ir

⁷ Plg. raidės <g> aprašymą: „Alii huic litterae apponunt *h* / praesertim, ubi *g* aliquantò lenius efferendum videtur, ut: *ghis* ille, *ghi* illa, *palinksmintoghis* consolator; at hujus loco rectius *jod* scribitur; *jis* / *jo* / *jam* / *ji* / *jòs* / *jei* / &c.“ (KIG 1653, 7).

⁸ Dėl raidės <j> vartojimo pozicijoje tarp lūpinių priebalsių [b], [p] ir užkalinių balsių (žodžiuose *bjaurus*, *pjauti*, *spjauti* ir jų vediniuose: *pjautuvas*, *rugpjūtis*) lietuvių kalbos gramatikai nesutarė daugiau negu 300 metų, kol galiausiai jį įteisino 1977 metų rašybos reforma.

⁹ „Denn ob gleich selbige in den Littauschen Büchern gefunden werden / sind sie doch nicht der Littauen Einheimische / sondern von den Deutschen / oder Polen angenommene Buchstaben / derer man gar wol entbehren kan. Sintemal sie auch von den Littauen nicht rechter massen ausgesprochen werden“ (KIC 1654, 2).

<ũ>, o raidę <y> pagal lotynišką tradiciją nukėlė į abėcėlės pabaigą. Pagal Mažvydo tradiciją jie rinkosi digrafemius afrikatų ir pučiamųjų užrašymo variantus (žr. 5 lentelę).

5 LENTELĖ. Abėcėlė Kristupo Sapūno ir Teofilio Šulco *Compendium grammaticae Lithvanicae* (SSchG 1673, 1)

a á a	n
b	o
c c̣	p
d	r
e è e	s ṣ
g	t
i ị j	u ụ ũ
k	w
l ĺ	y
m	3 3̣

XVIII amžiaus pirmoje pusėje lietuvių leksikografas iš Karaliaučiaus Pilypas Ruigys (Philipp Ruhig, 1675–1749) vokiškame traktate *Betrachtung der Littauischen Sprache* (RgB 1745) siūlė abėcėlėje palikti <f> ir <h>, nes jos reikalingos svetimžodžiuose, be to, praplečia lietuvių akiratį¹⁰. XVIII amžiaus antroje pusėje Gotfrydas Ostermejeris (Gottfried Ostermeyer, 1716–1800) savo Karaliaučiuje išleistoje *Naujojoje lietuvių kalbos gramatikoje* (*Neue Littauische Grammatik* [ONLG 1791]) ėmėsi pertvarkyti ir abėcėlę. Teigdamas, kad naujųjų autorių ortografija sugadinta, Ostermejeris rėmėsi daugiausia Kleino ir apibendrino jo ortografiją. Jis įtraukė į abėcėlę raidę <f>¹¹, Kleino pavyzdžiu sunormino raidę <è> ir į senąją vietą atkėlė raidę <y> (žr. 6 lentelę).

Ostermejeris mažino diakritinių ženklų skaičių ir neįtraukė į abėcėlę nosinių raidžių. Išskyrus tai, iš visų ligtolinių Mažosios Lietuvos abėcėlių Ostermejerio raidynas artimiausias dabartiniam. Ostermejeris taip pat buvo pirmas gramatikas, skyręs daug dėmesio lietuvių rašybos norminimui. Skyriuje „Anhang von der Orthographie“ jis suformulavo morfologinį ir fonetinį rašybos principus¹².

Didžiojoje Lietuvoje itin gausus diakritinių ženklų Daukšos (DK 1595, DP 1599) spaudmenų inventorių neabejotinai buvo ir Vilniaus akademijos spaustuvės, ir mecenato vyskupo Merkelio Giedraičio (Melchior Giedroic, 1536–1609) nuopelnas. Daugeliu atveju padaręs įtakos Danieliui Kleinui, Daukšos raidynas netapo gramatikoje patvirtinta norma.

Anoniminė lietuvių kalbos gramatika *Universitas Lingvarum Litvanicae* (ULL 1737), kodifikavusi vakariniam „prūsiniam“ artimą

¹⁰ „[...] weil Littauer auch in die Deutsche und Polnische Sprache zu sehen bekommen, und gut ist, daß es ihnen bekannt werde“ (RgB 1745, 79).

¹¹ „f wird nur gebraucht in fremden Wörtern, und da im Großherzogthum mehr, als in unserm Littauen. Indessen hört man doch auch bey uns *Friczus, Fylipaitis, Frazē*“ (ONLG 1791, 6).

¹² „Wo die Derivation keine Auskunft gibt, hilft man sich mit der Aussprache“ (ONLG 1791, 194).

6 LENTELĖ. Abėcėlė Gotfrydo Ostermejerio
Neue Littauische Grammatik (ONLG 1791, 2–3)

a	l
b	m
c	n
ć cʒ	o
d	p
e	r
è	f
f	íʒ
g	t
i	u
j	w
y	ʒ
k	ʒ

vidurinįjį lietuvių kalbos variantą, perėmė ir modifikavo Mažosios Lietuvos gramatikų ortografinę tradiciją. Nuo Daukšos tradiciškai vartotos raidės <f>, <h>, <q>, <x> atitinkamai pagal vietą lotyniškoje abėcėlėje čia įtrauktos į lietuvių kalbos raidyną (žr. 7 lentelę).

7 LENTELĖ. Abėcėlė Vilniuje išleistoje anoniminėje lietuvių kalbos gramatikoje *Universitas Lingvarum Litvoniae* (ULL 1737, 3)

A a	n
b	o
ć	p
d	q
e	r
f	í s
g	t
h	u
i	w
k	x
lł	y
m	z ʒ ž

Į abėcėlę neįtrauktos raidės ir diakritiniai ženklai:

ą, ę, c, j, ų, ś

Tačiau <f>, <h>, <q>, <x> nepasitaiko nė viename anoniminės gramatikos lietuviškame pavyzdyje. Šių keturių raidžių likimas lietuvių kalbos raidyne nenuspręstas iki pat XX amžiaus. Antra

¹³ „F, ist eigentlich im Lit-tauischen nicht. Ruhig hat ehemals in seinem Wörterbuch einige deutsche Wörter mit F zu littauischen gemacht und sie auch mit diesem Buchstaben drucken lassen. Sie hätten aber alle mit P sollen geschrieben werden. **Pefingė, Purmonas**“ (MLS 1800, 3).

¹⁴ „Wo ein *Vocalis brevis* oder *anceps* nicht wie gewöhnlich kurz, und ein *Vocalis longa* nicht wie gewöhnlich lang in einem Worte auszusprechen ist, da muß derselbe im ersteren Fall mit einem erforderlichen Aussprachezeichen besetzt, im letzteren aber entweder selbst, oder dessen Aussprachezeichen verändert werden, um die Unrichtigkeit in der Aussprache zu vermeiden“ (MLS 1800, 7).

¹⁵ PWB 1706, 23: „Die Litthausche Sprache muß ihre völlige *accentuation* haben / so wie die Griechische / im Fall man viel Unheil vermeiden wil. Doch möchten ihrer viel gut schreiben und *accentuieren* wollen / allein es fehlet ihnen am Vermögen.“ Cituojama iš: Ona Aleknavičienė, Christiane Schiller (par.), *Jokūbo Perkūno traktatas* Wohlgegründetes Bedenken über die ins Litauische übersetzten zehn Fabeln Aesopi und derselben passionierte Zuschrift, *kritisinis komentuo-tas leidimas ir studija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, 43 (faksimilė), 92 (transkripcija), 93 (vertimas).

vertus, *Universitas* abėcėlėje nenumatyta, bet tekste vartojama raidė <j>, dabar įprastōs grafikos nosinės raidės <ą> bei <ę> ir dar keletas diakritikų. *Universitas* abėcėlę galima apibūdinti kaip universalią lietuvių kalbos abėcėlę. Joje nėra balsių su kirčio ženklais.

Mažojejo Lietuvoje iš dalies į Daukšos tradiciją gręžėsi Kristijonas Gotlybas Milkus (Christian Gottlieb Mielcke, 1732–1807) gramatikoje *Anfangs-Gründe einer Littauischen Sprach-Lehre* (MLS 1800). Jis abėcėlę pertvarkė iš naujo (žr. 8 lentelę).

8 LENTELĖ. Abėcėlė Kristijono Gotlybo Milkaus gramatikoje *Anfangs-Gründe einer Littauischen Sprach-Lehre* (MLS 1800, 3)

a á ą à	n
b	o ó ô
c c̣	p
d	r
e é ę è ê ě	f ff s f̣
g	t
i ï î y j	u ú u ù û
k	w
l ĺ	z ź
m	

Milkus atsisakė lietuvių kalbos fonetikai svetimos raidės <f>¹³, tačiau jis į abėcėlę įtraukė visus balsių su diakritiniais ženklais (graviu, akūtu ir cirkumfleksu) variantus. Savo sprendimą Milkus grindė tuo, kad kirčio ženklai yra būtini rodikliai, padedantys išvengti tarties klaidų¹⁴. Milkus tuo ne tik palaikė Daukšos tradiciją. Kartu jis rėmė jau XVIII amžiaus pradžios filologinėje polemikoje dėl šnekamosios ir rašomosios lietuvių kalbos Jokūbo Perkūno jaunesniojo (Jacob Perkuhn der Jüngere, 1665–1711) traktate *Wolgegründetes Bedenken über die ins Litauische übersetzten zehn Fabeln Aesopi und derselben passionierte Zuschrift* (PWB 1706) išsakytą mintį, kad „lietuvių kalba turi būti kirčiuojama ištisai, taip kaip graikų, jei norima išvengti aibės bėdų. Daugelis iš jų norėtų geriau rašyti ir kirčiuoti, tačiau jiems trūksta sugebėjimų“¹⁵.

Šaltiniai ir literatūra: *Die altpolnischen Orthographien des 16. Jahrhunderts*. Stanisław Zaborowski, Jan Seklucjan –

Stanisław Murzynowski, Jan Januszowski, eingeleitet und herausgegeben von Stanisław Urbańczyk, unter Mitwirkung von Reinhold

Olesch, Köln, Wien: Böhlau, 1983. BPs 1580 / RPs 1625 – [JONAS BRETKŪNAS,] PSALTERAS ING LIETVVISCHKA

- LIESZVWĪ pergulditas Jano Bretkuno. *Labguwoos plebono Metuŝa Chriftaus 1580. PSALTER in DIE LITAUISCHE SPRACHE* übersetzt von Johann Bretke, Pastor zu Labiau Im Jahre Christi 1580, Faksimile der Handschrift, Band 6, Labiau i. Pr. 1580, hrsg. von Jochen Dieter Range, Friedrich Scholz, Biblia Slavica. Serie VI: Supplementum: Biblia Lithuanica, Band 1.6, Paderborn, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh, 1991.
- BUCH, TAMARA, 1966: „Zu Daniel Kleins litauischer Schreibung“, *Baltistica* 2(2), 195–197.
- BUCH, TAMARA, 1998: *Opuscula Lithuanica*, wydał Wojciech Szczyński, Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- BUCK, CARL DARLING, 1948: *Comparative Grammar of Greek and Latin*, Chicago: The University of Chicago Press.
- DK 1595 – [MIKALOJUS DAUKŠA,] KATECHISMAS ARBA MOKSLAS KIEKWIENAM KRIKSZCZIONII PRIWALVS. *PARASZITAS PER D. IAKVBA LEDESMA Theologa Societatis IESV. Ižgulditas iž Liežuwio Lankifzko ing Lietuwifzka per Kuniga Mikaloiu Daugfza Kánonika Žemaičziu. Ižfpaufitas Wilniuię Metuŝe vžgimimo Wiefzpaties 1595.*
- DP 1599 – [MIKALOJUS DAUKŠA,] Poŝtilla CATHOLICKA. Tái eft: Ižguldimas Ewangeliu kiekwienos Nedelos ir fžwetes per wiffús metús. Per Kúniga MIKALOIV DAVKSZA Kanonika Médniku / iž łekifzko pergúldita. Su walá ir dałáidimu wíreufiuių. W Wilniui / Drukárnioi Akadēmios SOCIETATIS IESV, A.D. 1599.
- KIC 1654 – [DANIELIUS KLEINAS,] M. DANIELIS KLEINII COMPENDIUM LITVANICO-GERMANICUM, Oder Kurtze und gantz deutliche Anführung zur Littauŝchen Sprache / wie man recht Littauŝch lefen / ŝchreiben und reden ŝol. *Cum Privilegio S.R.M. Pol. & Seren. Elect. Brandenb. Kónigsberg / Gedruckt und verlegt durch Johann Reufner / M.DC. LIV. (Faksimilinis leidimas ir vertimas: Pirmoji lietuvių kalbos gramatika. 1653 metai, atsakingasis redaktorius J[onas] Kruopas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957, 275–394, 529–610.)*
- KIG 1653 – [DANIELIUS KLEINAS,] GRAMMATICA Litvanica Mandato & Autoritate SERENISSIMI ELECTORIS BRANDENBURGICI adornata, & præviâ Cenfurâ primùm in lucem edita à M. DA-
- NIELE Klein / Paftore Tilf. Litv. Præmiŝŝa eft ad Lectorem Præfatio non minùs utilis, quàm neceŝŝaria. [...] REGIOMONTI, Typis & ŝumptibus JOHANNIS REUSNERI, Anno χριστογονίας cλς Ιc. LIII. (Faksimilinis leidimas ir vertimas: *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika. 1653 metai, atsakingasis redaktorius J[onas] Kruopas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957, 65–272, 395–528.*)
- LINDSAY, W[ALLACE] M., 1937: *A Short Historical Latin Grammar*, Oxford: The Clarendon Press.
- MC 1547 – [MARTYNAS MAŽVYDAS,] CATECHISMUSA PRAŝty Sžadei, Makŝlas ŝkaitima raŝchta yr gieŝmes del krikfcžianiftes bei del berneliu iaunu nauiey fugulditas KARALIAVCZVI VIII. dena Menefes Saufia, Metu vžgimima Diewa. M. D. XLVII. Soli Deo gloria (Faksimilinis leidimas: Georg Gerullis [Hrsg.], *Mosvid. Die ältesten litauischen Sprachdenkmäler [bis zum Jahre 1570], Indogermanische Bibliothek 5. Baltische Bibliothek 2*, Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1923.)
- MLS 1800 – [KRISTIJonas GOTLYBAS MILKUS,] Anfangs=Gründe einer Littauifchen

- Sprach=Lehre worinn zwar die von dem jüngern Ruhig ehemals herausgegebene Grammatik zum Grunde gelegt, aber mit starken Zusätzen und neuen Ausarbeitungen verbessert und vermehrt worden von Christian Gottlieb Mielcke, Cantor in Pillkallen, Königsberg, 1800. Druck und Verlag der Hartung'schen Hofbuchdruckerey.
- ONLG 1791 – [Gotfrydas Ostermejeris,] Neue Littauische Grammatik ans Licht gestellt von Gottfried Ostermeyer, der Trempen'schen Gemeine Pastore Seniore und der Königlich=Deutschen Gefell'schaft zu Königsberg Ehren=Mitglied. Königsberg, 1791. gedruckt bey G.E. Hartung, Königl. Preufz. Hofbuchdrucker und Buchhändler.
- PWB 1706 – [Jokūbas Perkūnas,] Wolgegründetes Bedencken / Über die / ins Litthauische / Überfetzte zehen Fabeln Aesopi, Und derselben passionirte Zuschrift / Auf. Begehren eines Liebhabers der Litthauischen Sprachen / Aufgefetzt von Iacob Perkhun / Pfarrern zu Walterkehmen. Leipzig und Franckfurt / Anno 1706. (Faksimilinis leidimas ir vertimas: Ona Aleknavičienė, Christiane Schiller [par.], *Jokūbo Perkūno traktatas Wohlgegründetes Bedencken über die ins Litauische übersetzten zehn Fabeln Aesopi und derselben passionierte Zuschrift, kritinis komentuos leidimas ir studija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008.)
- RgB 1745 – [PILYPAS RUIGYS,] Betrachtung der Littauischen Sprache, in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften [...] von Philipp Ruhig, Pfarrern und Seniore zu Walterkehmen, im Hauptamt Insterburg. Königsberg, druckts und verlegt Johann Heinrich Hartung, 1745. (Faksimilinis leidimas: Pilypas Ruigys, *Lietuvių kalbos kilmės, būdo ir sąvybių tyrinėjimas*, parengė Vytautas Jurgutis, Valerija Vilnonytė, Vilnius: Vaga, 1986.)
- SIHLER, ANDREW L., 1995: *New Comparative Grammar of Greek and Latin*, Oxford: Oxford University Press.
- SSchG 1673 – [KRISTUPAS SAPŪNAS, TEOFILIS ŠULCAS,] COMPENDIUM GRAMMATICÆ LITHVANICÆ Theophili Schultzens Past: Cattenov, REGIONOMONTI: Typis Friderici Reufneri, [...] Aō: 1673. (Faksimilinis leidimas: *Sapūno ir Šulco gramatika*, parengė Kazimieras Eigminas, Bonifacas Stundžia, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.)
- ULL 1737 – UNIVERSITAS Lingvarum Litvaniae In Principali Ducatus Ejufdē Dialecto Grammaticis Legibus CIRCUMSCRIPTA. & in obsequium Zeloforum Neo-Palæmonū ORDINATA *Permissu Superiorum* Anno à Descriptione Universi Orbis 1737. VILNÆ Typis Collegii Academici Soc: JESU. (Faksimilinis leidimas: *Universitas Lingvarum Litvaniae*, parengė Kazimieras Eigminas, Vilnius: Mokslo, 1981.)

Reformen der litauischen Orthographie (Klein- und Großlitauen)

ZUSAMMENFASSUNG

Unter den Reformen der litauischen Orthographie wird hier nur auf die Entwicklung des litauischen Alphabets im Zeitraum von 1547 (Katechismus von Martinus Mosvidius [Martynas Mažvydas]) bis 1800 (*Anfangs-Gründe einer Littauischen Sprach-Lehre* von Gottlieb Mielcke [Gotlybas Milkus]) eingegangen. Zum ersten Mal wurde ein litauisches Alphabet, das keine Diakritika aufwies, auf der Grundlage des lateinischen im Katechismus von Mosvidius zusammengestellt. Mosvidius schuf sein litauisches orthographisches System anhand der lateinischen, deutschen, polnischen und tschechischen Orthographien. Als Anfang der Standardisierung der litauischen Orthographie gilt der *Psalter Davids Deutsch und Litawisch* (1625) von Johann Rehsa (Jonas Rėza), der eine bedeutsame Quelle für die erste litauische Grammatik (*Grammatica Litvanica* 1653, *Compendium Litvanico-Germanicum* 1654) von Daniel Klein war. Klein gelang, die Buchstaben dem litauischen phonologischen System besser als bis dahin anzupassen und die gebräuchlichen orthographischen Varianten des Litauischen zu vereinheitlichen. Im Artikel werden die „problematischen“ Buchstaben besprochen – die Längen- und/oder Nasalitätsmarkierung der Vokale, die Liquiden, die Spiranten und die Affrikaten sowie die im Kleinschen Alphabet in Klammern gesetzten Konsonanten <ſ>, <h>, <x> ir <q>, deren Schicksal im Litauischen bis zum 20. Jahrhundert offen blieb.

JOLANTA GELUMBECKAITĖ
Institut für Vergleichende Sprachwissenschaft
Universität Frankfurt am Main
Fach 171
Postfach 11 19 32
D-60054 Frankfurt am Main, Deutschland
el. p.: gelumbeckait@em.uni-frankfurt.de